

ככה יעשה לאיש שנאמר עליו - "ויחכם מכל אדם"

אברום רותם, אוגוסט 2018.

המושג "חכמה" במקרא, ובמאמרו זה נדבר על המקרא לבדו, מכמין בתוכו תעלומה. יש לנו מלך אדיר, שלמה בן דוד ובת-שבע, בעל עושר אגדי, ניחן בכישרון מדיני יוצא דופן, בהכרה בינלאומית גורפת, ובעיקר בחכמה יתרה, עם הבטחה אלוהית "הִנֵּה נִתְּנִי לְךָ לֵב חָכָם וְנָבוֹן אֲשֶׁר כָּמוֹךָ לֹא הָיָה לְפָנַיךָ וְאַחֲרַיִךְ לֹא יִקוּם כָּמוֹךָ".

אך במקביל נמצא הנמכה משמעותית של המושג "חכמה", ובהשפלת שלמה המלך עוד בחייו, התפוררות ממלכתו האדירה והיציבה, וסילוקו המסתורי מפנתיאון הזיכרון הלאומי המקראי בהמשך ספרי המקרא, מלבד אזכורו כבונה מקדש מוכשר ולא מאיים, ובספר עזרה ונחמיה גם כחוטא רחמנא ליצלן, מבחינת ראו הוזהרתם.

לאורך המקרא כולו, המושג "חכמה" "בינה" "דעת" מתאר תכונות אינטלקטואליות ורגשיות, ו/או כישורים מיוחדים של אדם, כפי שאנו מבינים זאת כיום פחות או יותר. לצד זה, במספר מופעים קטן במקרא, נמצא שהמושג משמש גם לתאור "חכמת האל", היודעת את סודות הבריאה ונבראותיה, שחורגת מההכללות הבנאליות המוכרות לכל ("הכל-יכול", עושה ניסים ומוציא ממצרים). אך העניין מסתבך כשסופר אלמוני, מערב בספר מלכים המקראי בין שתי חוכמות אלו, חכמת האל וחכמת האדם, ואין לך חטא תאולוגי, לימים יהודי, גדול מזה, שאכן זוכה מיד לתגובה מקראית הולמת-לטהאטא את למחשכים.

בקריאה חפה מהקליפות התאולוגיות הפרשניות שעוטפים את דעתנו מילדותינו, בכל הכתוב והמדובר במלך החכם מכל אדם בכתבים בתר מקראיים, שבטעות מיוחסים לא פעם לטקסט המקראי עצמו, ניתן להבחין שמדובר בחיקוי לנוהג מצוי בממלכות והתרבויות במזרח התיכון דאז (האלף הראשון לפני הספירה). **המלך האנושי הוא גם האל**, או לפחות בן-בית וידיד קרוב, בעל תכונות על-אנושיות ואף אלוהיות, ודאי אם המלך בולט, כריזמטי ורב פעלים ורב שנים. ברוח זו נקרא בספר מלכים אודות שלמה המלך שניחן לא רק בעושר אגדי כיד הדמיון המזרחי, קשרים בינלאומיים ענפים, חוזק צבאי (אמנם, נעבעד, בחסות החתן פרעה), והערצה והוקרה של ממש של כל הגויים מסיבי שעולים אליו לראות את הפלא האנושי - אלא גם מיוחסת לו חכמה שבעקרון משיקה לחכמת האל, ולא של אדם בשר ודם.

ייחוס חכמת אל לבן-אנוש היא צרימה בוטה לקולות המקרא, שקוראים באינסוף אופנים לאורך ספרי המקרא, להתיישר על פי הקו שאין אל מלבד האלוהים העברי (לימים- יהודי), ושלילה מוחלטת לייחס תכונות הנחשבות אלוהיות לאדם, וודאי להפך, לא רק בצורה חיצונית ותכונות מוכרות כמו כעס, קנאה וחמלה, אלא בתכונות של "חכמת אל" שמאפיינות חכמת בריאת עולם על נבראותיו ומימושם.

על "חכמת האל" במקרא

מאפייני "חכמת האל", מעבר לבנליזציה של כל יכול וכד', כוללים במקרא ידע אינסופי ונצחי, שליטה מוחלטת בכל המתרחש בעולם והחברה האנושית בפרט, ויכולת מימוש והגשמה חומריים בלתי מוגבלת, גם מחוץ לחוקי הטבע. להלן שני מקורות מקראיים משמעותיים בעניין (שכן ישנם מקומות נוספים שגם בהם ניתן, באילוץ מסוים, למצוא מאפיינים דומים).

א. **"טוב מאד"** - מעשי הבריאה בידי האלוהים, שנעשים בחכמה אלוהית, הם **"טוב מאד"** (בראשית א'). זה מתקשר בהלימה מרתקת למושג **"טוב ו-רע"** שבהמשך שם: **"עץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע"**, שניתן להבינה ללא צורך בהפלגה בדמיון - כיסוד הבריאה, **"עץ החיים"**, שמכיל בתוכו את סך הידע האולטימטיבי עליו מושתת העולם, **[מ]טוב ו[ע]ד רע** -

כלומר, הכל. "כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם פאלהים ידעי טוב ורע". בדיעבד נמצא, שאפשר להרגע, שכן האל המקראי יודע נפש האדם, והוא לא הפקיר באמת את כלל סודות חכמת הבריאה בידי האדם הקטן והחמדן שלעמל יולד, אלא העניק לו בערמה ידע להתעלות רוחנית, אם יחפוץ באמת בכך. אך למורת רוחו של האל, וכך גם יודעים כולנו היום, שרוב רובם של בני האדם לא ישכילו לדעת למעשה מה יש לכל אחד בידי ואיך להשתמש בו לטובת העולם, על כל נבראותיו שהם המדבר, החי, הצומח, והדומם. הם יעדיפו לשרת את האגו הקטן והתאוותן שרוצה רק לעצמו עוד ועוד.

ב. **"הגד, אם-ידעת בינה"** - המקום השני המשמעותי במקרא אודות **חכמת האל**, נמצא בספר איוב, בו האל סופג הטחת האשמות קשות מצד איוב שאיבד הכל – כל משפחתו, כבודו, מעמדו וכל רכושו. אמנם חבריו שיושבים עמו בסבלו, לא מסכימים עמו, ומטיחים באיוב שאל לו לדבר ולחשוב שהאל טועה, או מזניח את דבקיו, אך הם מדברים מתוך אי- ידיעה והבנה של אופן פעולת האל, ולכן הם ננזפים בידי שמיים. אולי אמרו את "הדברים הנכונים", אך מתוך בורות, ולא ידיעה של מהותם. אין לרעיו, המסמלים את המאמין השגור ולא המעמיק, את התבונה הנדרשת, אלא לוקים בקנאות ודבקות בבנאלי ובשטחיות הדתית הטוענת, שאם קורה לך משהו רע סימן שאתה רע, או לפחות עשית מעשים רעים. עיקר ספר איוב מתמקד בתשובת האל לביקורת של איוב, שניתן לסכמה במילים אחדות: **"מי זה, מחשיך עצה במליון בלי-דעת. הגד, אם-ידעת בינה"**. במילים אחרות, – אין בידך הידע, החכמה האלוהית כדי שתוכל בכלל להבין את מה שנראה בעיניך כחוסר צדק, unfair, התעלמות, הזנחת הצדק לסבלות החיים וכיוצא באלה. כל תשובת האל לאיוב מסתכמת בתאור פואטי מופלא של פלאי הבריאה, ואין כמו דברי הגשש החיוור לתאר את הלקח מכך: **"מי אתה, מי אתה יבחוש בן שלולית, מיקרוב בן דוממן" להדגים, שלא רק שאין בידך את הידע האלוהי הדרוש להבין כיצד פועל העולם, אין בידך את הפוטנציאל והבשלות להכיל את הבינה הנדרשת כדי לדעת זאת.**

חכמת האל על פי המקרא היא אם כן - הידע לברוא ולתחזק את העולם, ולנהל את הנבראות כלם ודרך חייהם. ומכאן נסב את מבטנו על החכמה האנושית:

על החכמה האנושית במקרא

לאורך המקרא מספר בראשית ועד ספר דברי הימים, המושג חכמה ונגזרותיה כמו בינה ודעת מכסה כל מה שעולה על דעתנו גם היום אודות המושג: ספר משלי (פרק א') מסכם עבורנו כבר בפתיחתו חלק גדול מתפיסת החכמה שנמצא במקרא, ואין להשתומם איפה, מדוע הפסוק הראשון הפותח את הספר (בין אם הוא תוספת זרה מאוחרת, ובין אם כך המקור), הוא ייחוס ספר משלי לשלמה המלך בכבודו: **"משלי שלמה בן דוד מלך ישראל"**. אכן, אין כחכם האולטימטיבי שלא היה ולא יהיה עוד כמוהו, המתאים ביותר לכתוב את ספר משלי המלא בשבחי החכמה.

תמצית החכמה על פי משלי היא: **"לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה לקחת מוסר השכל צדק ומשפט ומישורים: לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה: ישמע חכם ויוסף לקח ונבון תחבולות יקנה: להבין משל ומליצה דברי חכמים וחיזתם: יראת ה' ראשית דעת חכמה ומוסר אילים ביו"**.

ומכאן ללקט חלקי מאד (כי כמות אזכור החכמה בספרי המקרא היא עצומה) ממספר ספרים במקרא אודות החכמה האנושית המקראית:

- יוסף, שמוכר בשרירותו המפלאה כעבד ממוצא זר נטול זהות ומעמד, ועלייתו המטאורית לסגן שליט מצרים, מתואר כ- **"איש נבון וחכם"** (בראשית מא)
- כמו בתאור חכמת בנית המקדש בהשראת שלמה ובפיקוחו, כך נמצא גם באמנים העוסקים בבניית אוהל מועד וחפצי הקדושה בו, חכמה ככישרון ייחודי, כשרון עיצובי, תכנוני וביצועי בפיסול ובניה: **"לחשוב**

מחשבת לעשות בזהב ובכסף ובנחשת: ובנחשת אבן למלאות ובנחשת עץ לעשות בכל מלאכה: ואלי הנה (...). נתתי חכמה ועשו את כל אשר צויתך" (שמות ל"א). בהמשך, כך גם מתואר רב האמן בצלאל בן אורי: "איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה לדעת לעשות את כל מלאכת עבודת הקדש" (שמות ל"ו), או למשל עוד דוגמה לאמן כחכם: "יבחר חרש חכם יבקשלו להקין פסל לא ימוט (ישעיהו מ')

- השוואת חכמה יתרה, חכמת המלך דוד, לחכמת מלאך אלוהים, שהיא יותר חנופה מאשר דבר אלוהים כמו אצל שלמה. (זכור (שמואל י"ד), יואב בן צרויה משבח את חכמת דוד המלך, שגילה את המזימה שרקח עברו עם שחקנית, האשה התקועית המתוארת "אשה חכמה": "ואדני חכם כחכמת מלאך האלהים לדעת את כל אשר בארץ")
- חכמה אנושית היא גם יועץ חכם - למשל, חלק מהעילית החברתית שהוגלתה מירושלים לבבל (ישעיהו ג')

נמצא שניתן לתמצת את סך תכונות החכמה האנושית המקראית לאורך ספרי המקרא כולם, כך: איש חכם הוא זה הפועל בהגינות, בהגיון, כמו גם בערמוניות והתמצאות בהלכות ניתוב יחסים בינאישיים לטובתו, בחברה ובשלטון, כמדניאי, כמנהיג, כשופט נאמן לצדק, כלוחם אסטרטג מוצלח, יועץ למנהיגים ואחרים, בעל כישרון מיוחד בבניה, עיצוב ופיסול, מכבד את משפחתו וסביבתו, בעל ענווה רוחנית ואינטלקטואלית, ובעיקר - ירא את אלוהים, כשהניגוד לו, זה הנחשב ללא חכם הוא זה שרואה עצמו עליון, מתנשא ואינו מכיר באל כמקור הכל.

ועתה נראה כיצד חכמת האל מזה וחכמת האדם מזה מתערבבים אצל שלמה המלך.

שלמה המלך - ויחכם מכל האדם

שלמה המלך הוא דמות ייחודית במקרא. גם הקנאים לכל אות ואות ולקדושתו יודו, שההפלגות אודות כישרויו ועוצם ממלכתו, גובלות בהגזמות אגדתיות, ואינם אלא משל. מלך אדיר, עשיר מופלג ומשפיע, שהגויים מסביב עולים אליו לראות את הפלא האנושי המהלך - "ויבאו מכל העמים לשמע את חכמת שלמה מאת כל מלכי הארץ".

תפיסה זו מתחזקת עוד יותר לנוכח ברכת האלוהים אליו: האל שואל את שלמה לרצונו, ושלמה עונה לו: "ונתתי לעבדך לב שמע לשפט את עמך להבין בין טוב לרע כי מי יוכל לשפט את עמך הכבד הזה". אז עונה לו האל, מן הסתם בהתכתבות סמויה עם "טוב ורע" מבראשית (פרק ב') שמומרים כאן למשפט צדק בלב חכם ונבון שיודע: "הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר פמוך לא יהיה לפניך ואחריו לא יקום פמוך". מהכתוב נראה שלכאורה מדובר על חכמה עילאית המוגבלת לעשיית משפט צדק, אך המשך הטקסט מראה שהתוצאה חורגת בהרבה מחכמת שופט צדק המבחין בין טוב לרע:

"ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים: ויחכם מכל האדם מאיתו האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול ויהי שמו בכל הגוים סביב: וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואסף: וידבר עלהעצים מן הארץ אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים: ויבאו מכל העמים לשמע את חכמת שלמה מאת כל מלכי הארץ אשר שמעו את חכמתו: (מלכים א, ה). בפסוקים אלה אנו עדים לנסיון להנחיל לשלמה המלך תכונות על-אנושיות. טקסט זה מצביע על עוצמתו וחכמתו, שמאששים את עצמת ייחוס תכונות המלך האדיר לאל, לא פחות.

מהטקסט המקורי במלכים א' פרקים ב'-י' נוכל להסיק שחכמת שלמה היא:

- מדינאי ממלוח שיודע את הוא עושה, וצופה את מעשי יריבו ומקדים תרופה למכה.
- חכם גדול יותר מכל אנשי הארצות סביב, כולל כל החכמים הידועים אז.

- מושא להערצה במדינות אחרות, שעולים אליו לרגל ממרחקים.
- מכיר כמות בלתי נתפסת של משלים חידות ושירים. מדובר בתאור של פנומן יחיד ומיוחד.
- מכיר את כל/ חלק גדול של הנבראות, עד כדי כך שהוא יודע אודות ואולי אף לדבר עם כל אחת ואחת מהן – מכל הצומח והחי בארץ, בשמיים ובמים.
- "רואה" ללב של האנשים, לא רק מראה העיניים.
- ובקיצור, אם ננקוט בלשון המקרא, גם אם לא כוונה לשלמה אלא לאביו דויד - "לְדַעַת אֶת כָּל אֲשֶׁר בְּאָרֶץ".

התכתבות המקרא עם חכמת שלמה שעלולה להיתפס כאלוהית

אמנם המקרא אינו מתכחש להבטחה של אלוהים לשלמה, שהעניק לו חכמה על-אנושית, אך ייתכן שסיפור וותיק זה בספר מלכים א', יחסית לספרים אחרים במקרא, גרם לכך שהגדרת חכמה אנושית תתעלם במכוון מתכונות חכמת שלמה שהוזכרו כאן למעלה, וודאי וודאי שמתעלם מהתכונות האלוהיות שמשובלות בחכמה זו, כמו ידע אינסופי אודות הבריאה ונבראותיה ("לדבר על" (שפה?) מגוון עצום של בעלי חיים, הכרת כל צמח ועץ).

התעקשות המקרא לספר על מפלת המלך שלמה עוד בחייו, הרוחנית כמו גם המדינית, פנים וחץ, קשורה מן הסתם באופן מאד בולט לחכמה העל-אנושית שניתנה לו מפי הגבורה, מתוך חשש שחכמה זו עלולה להיתפס כגרסת ספר בראשית "כִּי יָדַע אֱלֹהִים כִּי בַיּוֹם אֶכְלָכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקָחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם פְּאֻלֵּהִים...". או אף בגרסת מלכים א': "וַיִּגְדַּל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה מִכָּל מַלְכֵי הָאָרֶץ לְעֹשֶׂר וְלַחֲכָמָה: וְכָל הָאָרֶץ מְבַקְשִׁים אֶת פְּנֵי שְׁלֹמֹה לְשִׁמֹּעַ אֶת חֻקָּמוֹ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים בְּלִבּוֹ"

אין לנו אלא להתפעל מהטקטוניקה התת-קרקעית שעליו מושתת המקרא, לתקן סטיות תאולוגיות, או שעלולות להתפרש ככאלה, כעניין חכמת שלמה כאן, שהיא דוגמה אחת לכך. כך נמצא את הנמכת המושג חכמה באמצעות ההתמרה של חכמה מידע אינסופי אודות הבריאה ונבראותיה, לתכונות אנושיות כמעט שגרתיות, היפות לכל דבק באל הנשגב והבלתי מושג, באמצעות יראת האל דבקות וצדקה:

- ראשית חֻקָּמָה יִרְאֵת יְהוָה שְׂכָל טוֹב לְכָל עֲשִׂיהֶם תִּהְיֶה לְעֹמְדֵת לְעַד. (תהלים קיא)
- לְשִׁלְמֹה, אֱלֹהִים מְשַׁפְּטִיד לְמֶלֶךְ תִּגְוָה וְצִדְקָתָהּ לְבֹ מֶלֶךְ: (תהלים עב)
- יִרְאֵת יְהוָה רֵאשִׁית דַּעַת חֻקָּמָה וּמוֹסָר אֲוִילִים בָּזוּ. (משלי א')
- תִּחְלֹת חֻקָּמָה יִרְאֵת יְהוָה וְדַעַת קְדוֹשִׁים בִּינָה. (משלי ט')
- מִי חָכֵם וַיִּבֶן אֵלֶּה נְבוֹן וַיִּדְעֶם כִּי יִשְׁרָיִם דְּרָגֵי ה' וְצִדְקִים יִלְכוּ בָּם וּפְשָׁעִים יִפְּשְׁלוּ בָּם. (הושע י"ד)
- נסיון מעניין נוסף, נמצא בסיפור המוזר אודות חנוך בן ירד המסתורי (בראשית ה), שעשוי להיות התכתבות עם חכמת שלמה הבעייתית תיאולוגית. הטקסט המקורי לא ידוע לנו, (אלא, אולי, הדהוד בספרים מאוחרים במאות שנים לפחות, בספרי חנוך החיצוניים), ששונה כנראה על ידי עורך/ מעתיק אלמוני שהזדעזע תאולוגית מהסיפור אודות חנוך ששאב את ידיעותיו מן השמיים, ולכן נמצא את הפסוק הסתום ולא מפורט: "וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת הָאֱלֹהִים וַאֲיִלָּנוּ כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים" (בראשית ה). נראה שהטקסט המקראי לא מאפשר קיומו של אדם עם חכמה החורגת מחכמה אנושית, ולכן הוא מורחק לשמיים, הרחק מבני האדם האחרים, מחוץ להוויה האנושית החומרית.

הדרת שלמה מפנתאון החשובים, והפיכתו לפלקט

הטקסט המקראי, שכנראה מצא חובה לתקן את הרושם שמותירה חכמת שלמה עוד בימי חייו, ולא בדיעבד, עושה את העבודה: המקרא בונה בהדרגה את חכמת שלמה עד דרגת חכם מכל אדם, ומיד מתחרט ומדרדרו

בחטף לבירא עמיקתא. שלמה מוזכר בעת לידתו לדוד ובת-שבע (שמואל ב')- שמו שלמה "ואדני אוהבו". מיד עם המלכתו (מלכים א, ב') מגיע לשיא הפעילות כמלך אדיר, עשיר ומצלח, ומשם (מפרק י"א ואילך) הדרדרות עד כדי חטא שאין ממנה חזרה. עובדה היא, שלאחר מות שלמה הוא נעלם כמעט לגמרי ונשכח, ואם מוזכר – נפקדת חכמתו, בעצם נשכחת ומושכחת, שכזכור היא חכמה שלא הייתה ולא תהיה כמוה. בהמשך הספרים ממלכים א', מוזכר שלמה רק בהקשר כבונה בית המקדש (מלכים ב'). מכל הנביאים לא נמצא אלא באזכור בודד של **ירמיהו** (פרק נ"ב) שמצטט למעשה את מלכים ב' (פרק כה). שלמה החכם מכל אדם נעדר מספרי נביאים אחרים. אפילו ספרי **נחמיה ועזרה**, שניכר שהם מכירים את הסיפור ממלכים, ואין בידם מקור נוסף, מוזכר שלמה פעמים רבות כבונה המקדש, שדור לפניהם נהרס ונבזז, ובין השאר מוזכר שלמה המלך כחוטא, כדוגמה שלילית להזדהות והערצה. שלמה מוזכר **בשיר השירים** כתפאורת רקע של מלך פלקטי - לא בחכמתו ועוצמתו המדינית. כך גם בספר **דברי הימים** (המאוחר בהשוואה לשאר ספרי המקרא), שמזכיר אמנם את שלמה פעמים רבות, אך ישנה תחושה שהוא דבק בטקסט של ספר מלכים א', אך מפליג על פי האגינדה הדתית-כהנית שלו, אודות מלך אוהב אלוהים, מוצלח במשפט וכבונה המקדש, וממעיט בשבחי חכמתו המתוארת "כחכמה ומדע", באופן מאד כללי ולא מחייב.

ככה יעשה לאיש החכם מכל אדם

כך נמצא שחכמתו הבלתי נתפסת והייחודית מכל אדם, מאיימת מדי במקרא, שממהר לטשטש ולהעלימה. כך חולפת תהילת עולם גם לחכמה אנושית שהתעלתה לכדי חכמת האל. וכל מה שנותר הוא, אם נשתמש בעגה המקראית, " **כִּי עֶפְרָא אֶתָּה וְאֶל עֶפְרָא תָּשׁוּב**". או במילים אחרות- אלוהים כאדם, או אדם כאלוהים – לא בבית ספרנו המקראי!

אך אין זה סוף המעשה! אפילו בקרב היהדות על גלגוליה לאורך המילניומים, לא ניתן היה להחניק לגמרי את הצורך הכל כך אנושי ובלתי ניתן להסתרה של ממש, למצוא משותף בין אדם לאל, כדי לאפשר להתקשר אליו באופן עמוק הרבה יותר מתפילות ופולחן שגרת, למרות הנסיונות החוזרים ונשנים להדיפת נטיה אנושית זו על ידי מנהיגי היהדות לדורותיהם. כך נברא **המשיח** בעולם היהודי במרוצת הדורות על גלגוליו השונים, דמות אנושית בעלת תכונות אלוהיות כאלה ואחרות, שמעמעת ומטשטשת את הגבול בין אל לאדם, שמצא מקום של כבוד בין הגויים. אך זה כבר סיפור שחורג בהרבה מדיונונו כאן. ■